
ЕКОЛОГІЧНІСТЬ СТОСУНКІВ СТОРІН В ЮРИДИЧНОМУ КОНФЛІКТІ ПРИ УКЛАДАННІ УГОД У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

УДК 159.9

МЕРКУЛОВА Ю. В.

кандидат юридичних наук, доцент
начальник кафедри психології та педаго-
гіки Одеського державного університету
внутрішніх справ,
м.Одеса

Злочин завдає шкоду психічному стану як потерпілого, так і винного у його вчиненні. При здійсненні процедур відновного правосуддя (медіації сторін у юридичному конфлікті) важливо забезпечити не тільки результативність, а й екологічність процесу перемовин, адже ухвалена угода має бути прийнятною для обох сторін, а компенсація завданої шкоди – адекватною за розміром і часом здійснення, виключати вторинну травматизацію сторін й максимально сприяти усуненню негативних психічних наслідків події для обох сторін.

Ключові слова: *наслідки правопорушення, майнова та немайнова шкода, медіація юридичного конфлікту й екологічність угоди у кримінальному провадженні.*

ЭКОЛОГИЧНОСТЬ ОТНОШЕНИЙ СТОРОН В ЮРИДИЧЕСКОМ КОНФЛИКТЕ ПРИ СОСТАВЛЕНИИ СОГЛАШЕНИЙ В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

Преступление наносит вред психическому состоянию и потерпевшего и виновного в его совершении. Процедура восстановительного правосудия (медиация в юридическом конфликте) должна обеспечить не только результативность, но и экологичность процесса переговоров, ведь принятое соглашение должно быть приемлемым для обеих сторон, а компенсация ущерба – адекватной по размеру и времени осуществления, исключать вторичную травматизацию сторон и максимально способствовать устранению негативных психических последствий события для обеих сторон.

Ключевые слова: *последствия правонарушения, имущественное и неимущественный вред, медиация юридического конфликта и экологичность соглашения в уголовном производстве.*

Гуманізація судочинства в Україні та світі йде шляхом зменшення кількості осіб, які позбавлені волі – адже фахівці переконують: цей вид покарання не є ефективним інструментом виправлення правопорушників. Застосування процедур медіації зменшує вірогідність нових правопорушень у разі, а ступень задоволення потерпілої сторони значно вища, коли вона особисто бере участь у кримінальному провадженні і може вплинути на вирок.

Переконання, що правопорушник щиро визнає свою провину перед скривдженим, бажає виправити завдану шкоду,

отримати прощення, має велике значення для примирення сторін юридичного конфлікту, реінтеграції правопорушника у соціум.

Мета вирішення конфлікту на основі компромісу – не у зменшенні важкості покарання, а у його невідворотності, не тільки в тому, щоб покарати винного, а й прагненні відновити порушені права потерпілого, відшкодувати чи компенсувати (наскільки це можливо) заподіяну шкоду, відкрити перспективи для примирення сторін у кримінальному провадженні на підставі угоди. Новелою для кримінального процесу в Україні стало введення кримінального провадження на підставі угод, передбачене главою 35 КПК України. Застосування процедур так званого «відновного правосуддя» породжує низку проблем правового та психологічного змісту. Коротко їх можна сформулювати таким чином:

- 1) чи усвідомлюють сторони можливість та доцільність ведення переговорів з метою позасудового вирішення конфлікту на основі досягнення компромісу (із урахуванням віку потерпілого та звинуваченого, зокрема), значення екологічності самої процедури перемовин та їх легітимність в суспільній думці та для близького оточення;
- 2) чи існують правові та процедурні обмеження щодо підстав (склад злочину), умов ведення та правових наслідків ведення переговорів, змісту угоди (наявність алгоритму ведення перемовин та типового договору по примирення), порядку реалізації угоди та гарантій її виконання;
- 3) чи доцільно залучати до переговорів посередника (медіатора, «третю сторону»), яка роль, повноваження, кваліфікаційні вимоги до медіатора тощо.
- 4) яка роль правової системи у випадку досягнення сторонами угоди, її не виконання;
- 5) які психологічні й соціальні наслідки кримінального провадження на підставі угоди для потерпілого (чи буде усунена або компенсовано завдана шкода, чи буде потерпілий насправді задоволений наслідками угоди, а його морально-психологічний стан буде відновлений до «норми»); чи буде правопорушник вважатися не судимим, чи буде знято з нього звинувачення, чи буде він реабілітованим в правовому та соціально-психологічному сенсі.

Теоретичні аспекти кримінального провадження на підставі угод розглядалися у працях юристів: Ю.В.Бауліна,

І.А. Войтюка, Т.А. Денисової, В.В. Землянської, І.І. Ємельянової, Н.С. Карпова, О.В. Коваленка, М.В. Костицького, В.М. Куц, Н.В. Лісового, О.М. Литвака, В.Т. Маляренка, Я.В.Мачужак, О.Р.Михайленка, О.Є.Соловйова, М.В. Руденка, Л.Д. Удалової, П.Л. Фріса, О.Н.Ярмиша, А.М. Яценко та ін.

Серед закордонних науковців переваги відновного правосуддя досліджували І. Айртсен, Д. Ван Несс, Дж. Брейтуейт, Я. Валюк, Б. Вос, Л.Головко, М. Гроенхейзен, Г. Зер, Р. Коатс, Л. Корнозова, Н. Крісті, Д.Маерс, Дж. Максвел, Р. Максудов, Т. Маршал, А.Моріс, С. Пен, М. Райт, Б. Стюарт, М. Умбрайт, М. Флямер, Н. Шатіхіна, В. Янг та ін.

Дослідженню окремих аспектів проблем психології відновного правосуддя на рівні галузевих юридичних наук присвячено окремі дисертації – П.В. Пушкар «Угода про визнання вини у сучасному кримінальному процесі: порівняльно-правове дослідження» (2005 р.), Ю.І. Микитина «Відновне правосуддя у кримінальному процесі: міжнародний досвід та перспективи розвитку в Україні» (2010 р.).

Констатуючи їх значний науковий внесок у розроблення поставленої проблеми, водночас зауважимо, що досі залишається чимало дискусійних, недостатньо розроблених питань і аспектів, що пояснюються складністю й багатогранністю інституту відновного правосуддя.

Складність ситуації полягає тут у невизначеності правового статусу медіатора, кваліфікаційних та психологічних вимог до нього, правових підстав проведення медіації; не розроблені алгоритми медіації та механізми контролю за виконанням угоди між потерпілим та підозрюваним (обвинуваченим) – на тлі правової реформи та реформування судової системи в Україні.

Актуальність теми нашого дослідження зумовлена необхідністю узагальнення теоретичних напрацювань та практичного досвіду застосування інституту примирення, його функціонального призначення, визначенням основних напрямків удосконалення кримінально-процесуального законодавства кримінального провадження й психологічного супроводження відновного правосуддя.

Метою публікації є обґрунтування положень теоретичного й практичного характеру, пов'язаних з законодавчим закріпленням кримінально-процесуальних засад відновного правосуддя з урахуванням вимог Конституції України та міжнародно-правових актів у галузі прав людини, досягнень юридичної та психологічної науки, а також формування на цій основі науково обґрунтованих позицій, спрямованих на

вдосконалення регламентації процесуальних і психологічних засобів забезпечення прав людини, зокрема, неповнолітніх, за умов кримінального провадження на підставі угод. Головна увага в статті буде приділена останньому із п'яти названих вище проблемних питань.

Згідно ст. 468 КПК України у кримінальному провадженні можуть бути укладені два види угод:

- 1) угода *про примирення* між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим;
- 2) угода між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим *про визнання винуватості*.

Укладання угоди про примирення або визнання винуватості може ініціюватися в будь-який момент після повідомлення особі про підозру – на етапі досудового слідства або розгляду справи в суді (до моменту виходу суду до кімнати для проведення нарад та ухвалення вироку).

Неповнолітнім учасником кримінального провадження може бути потерпілий (якщо злочин корисливий або насильницько-корисливий й він спричинив матеріальну або немайнову шкоду, тілесні ушкодження малої та середньої важкості) компенсація якої можлива, а винний визнає свою провину й готовий компенсувати завдану шкоду в термін та спосіб, який закріплений в угоді про примирення сторін.

Важливим психологічним аспектом примирення сторін є не формальне, а щире визнання правопорушником своєї провини й готовність ображеного до прощення.

Завдання медіатора – забезпечити можливості для розуміння сторін, артикуляції ними своїх почуттів та думок, що потребує часу та уваги до психологічних нюансів.

Йдеться про усвідомлення подій, що відбулися, та їх розуміння сторонами з урахуванням свідомих та не дуже усвідомлених спроб винного знайти підстави для самовиправдання власних дій (завдяки дії механізмів психічного захисту – раціоналізації, витиснення, проекції тощо), можливі зміни настрою та думок потерпілого, адже відчуття образи може повернутися, адже насправді задоволеними угодою були тільки законні представники сторін, які можуть перебрати укладання угоди на себе, фактично відсторонивши від переговорного процесу неповнолітніх, а в результаті потерпілий і надалі відчуватиме себе жертвою а звинувачений – злодієм.

Варто зазначити, що через певний час події можуть бути переосмислені їх учасниками, а особи, які уклали компромісну угоду можуть змінити її оцінку як прийнятної, вважати себе ошуканими, адже потерпілому не стало легше й він

й далі страждає від нанесеної образи, а правопорушник не розуміє. Чому оточуючи ставляться до нього «як до злочинця» навіть через роки після інциденту, про який оточуючи «чомусь не забули», хоча термін давності вже минувся¹.

Треба мати на увазі, що ставити під сумнів прийняту угоду можуть сторонні особи, які маніпулюють «підписантами» у своїх цілях, або ж переоцінкою цінностей чи оцінкою самої події та поведінки сторін («... він сам наражався», а чому я винен так багато, в мене «зайвих грошей немає...»). Чи можлива ревізія угоди чи одностороннє призупинення її виконання (я *потім* все віддам»), або це підстава повернути справу в суд, рішення якого після вступу у силу буде виконуватися за участі судових виконавців (арешт майна й тощо).

Із сказаного випливає бажаність психологічного забезпечення відновного правосуддя, зокрема, психологічного супроводження переговорів між сторонами, маючи на увазі відновлення «до злочинного» стану психологічної захищеності потерпілого (усунення комплексу «жертви злочину» – збереження у пам'яті людини відчуття безпорадності, безпомічності, болі фізичної й душевної – через розгубленість, приниження, страх), рефлексії набутого досвіду й вироблення раціональної моделі більш пильної та обережної поведінки, а у подальшому, психологічного супроводження й виконання самої угоди.

В даний час проблеми кримінальної віктимології досліджуються в рамках кримінального права, кримінології, кримінального процесу, юридичної психології [3, 4]. У вітчизняній науці найбільш активно досліджувався психічний стан потерпілих від статевих посягань. Пояснюється це нагальними потребами юридичної практики та важливістю попередження актуальних гострих станів (почуття жертвою власної провини, деструктивних намірів жорстоко помститися кривднику) та вірогідних віддалених наслідків («синдрому зігвалтованих», труднощів у налагодженні комфортних стосунків з чоловіками у майбутньому тощо).

Психічний стан жертви може стати предметом психологічної, психіатричної або комплексної експертизи, яка дозволяє чітко визначити міру страждання потерпілого, визначити можливості та засоби відновлення попереднього стану психологічного комфорту, уточнити тимчасові межі

¹ Загостренню сербсько-албанського конфлікту «посприяли» ексгумація та перепоховання у 1998 році залишків тіла князя Лазаря, який загинув у битві на Косовому полі понад 600 років тому – у 1389 році.

відновлення, витрати на психологічну реабілітацію, які має компенсувати (якщо це можливо в принципі), винна сторона. Вторинна віктимізація особи пов'язана з відсутністю реагування на злочин, безкарність винного та неможливість отримати жодної компенсації, звинувачення жертви у тому, що трапилося (спровокував злочин) або в тому, що насмілися посякритись та відстоює свої права (таврування як «ябеди», «сутяги»).

Сама психологічна допомога потерпілому має бути диференційована залежно від виду злочину, віку потерпілого, часу, що минув після критичного інциденту, його тривалості (коли йдеться про систематичне насильство, переслідування впродовж кількох днів чи місяців), часу, що минув після злочину, тих взаємин, що мали місце між сторонами до злочину, на етапі порушення справи, під час медіації сторін, а також стосунків між ними у майбутньому (якщо сторони – родичі, сусіди будуть, хочуть вони того чи ні, якимось «перетинатися» у майбутньому).

Тавро насильника та злочинця впливає на психічний стан правопорушника та ставлення до нього оточуючих, адже примирення сторін не означає не винуватості, не є формою реабілітації правопорушника.

Пом'якшення кримінальної відповідальності не виключає збереження відчуття провини, сорому й прагнення до самопокарання аж до формування намірів вчинити собі каліцтво чи самогубство.

Правопорушнику важливо зрозуміти, які причини призвели до вчинення ним злочину – чи він «нормальний»(?), що треба зробити в плані самокоригування, щоб виключити у майбутньому рецидивів. Підлітку не варто переконувати себе, що причина в тому, що він «не знав», що бити людей не гарно», а в тому, що він не вміє вгамовувати лють або контролювати свій статевий потяг, неспроможний стримувати агресивні реакції, надто імпульсивний або має спотворену систему цінностей, не спроможний стати на бік жертви?

Варто зауважити, що правопорушники часто вважають винними у своєму покаранні міліцію, яка «упіймала», потерпілого, бо він скаржився, свідків, бо викрили вину – кого загодно, але не себе самого.

Сучасна пенітенціарна система вбачає своє завдання саме у налаштуванні кривдника на щире і дієве каяття, відшкодування завданої шкоди, а тому відновне правосуддя й ухвалена угода сприяють виправленню правопорушника більше, ніж суворе покарання й фізичні страждання.

У межах практичної психології нагромаджений певний досвід психологічного коригування негативних психічних станів неповнолітніх потерпілих від статевих злочинів. Ці дослідження отримали широке розповсюдження в усьому світі, адже у справах про статеві злочини проти малолітніх та неповнолітніх очевидно, що психічно незріла жертва часто виявляється єдиним свідком вчиненого, а винуватий, як правило, хтось з знайомих чи близьких людей.

В останній час юристи більшу увагу стали придавати питанням відшкодування заподіяної жертві моральної шкоди та покладається на суд завдання в грошову еквіваленті оцінити ступінь фізичних і моральних страждань потерпілого (з урахуванням конкретних обставин справи та індивідуальних особливостей жертви).

У зв'язку з непоправними матеріальними засобами (у ряді випадків) збитку, понесеного жертвою, доводиться ставити питання про психологічну та соціально-психологічну реабілітацію, санаторно-курортне лікування, якість життя й мінімізацію віддалених наслідків заподіяної шкоди, про створення відповідних фондів, реабілітаційних центрів.

Законодавство Польщі, Німеччини, Франції, РФ передбачає захист потерпілих та оплату медичної та психологічної допомоги, навіть якщо винний не встановлений. Про жертв кримінальних злочинів в Німеччині піклуються також близько 3000 позаштатних співробітників благодійної організації «Біле кільце». У кожному регіональному управлінні поліції працюють уповноважені із захисту жертв злочинів, але вони перевантажені роботою, і їм часто бракує часу, щоб ознайомитися з кожним конкретним випадком.

Аналогічна організація створена нещодавно в Росії («Спротив») [5], для захисту та підтримки потерпілих, до яких ставлення поліції не дуже «терапевтичне». Зростає активність захисників прав людини і в Україні. Так, проекти Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо процедури медіації (посередництва)» та «Про медіацію» (реєстр. № 2425а та № 2425а-1), спрямовані на законодавче закріплення альтернативних способів вирішення конфлікту між правопорушником і потерпілим за допомогою медіатора.

Асоціація адвокатів України нещодавно ініціювала круглий стіл де були розглянута можливість здійснення адвокатом функцій медіатора в контексті Закону «Про адвокатуру і адвокатську діяльність»; кваліфікаційні вимоги, що ставляться до медіатора.

Медіація як інноваційний підхід до попередження та розв'язання спорів і конфліктів за участю дітей має потенціал та перспективу впровадження в Україні, адже дозволить у гнучкий спосіб враховувати найкращі інтереси дитини, особливості її фізичного та психологічного стану. При цьому фахівці органів державної влади, що нині уповноважені працювати з дітьми, мають усвідомити роль психологічних знань у системі попередження та розв'язання конфліктів за участю дітей, на основі медіації сторін та укладання відповідних угод між ними, дотримуватися принципів екологічності процедур ухвалення та реалізації угод.

Підводячи підсумки, відзначимо, що питань щодо кримінального провадження на підставі угод більше, ніж відповідей. Ступень готовності громадян до використання можливостей примирення не високий через недостатній рівень їх загально-правової та спеціальної (процесуальної) обізнаності.

Така критична оцінка може бути перенесена і значну частину слідчих, адвокатів, прокурорів та суддів. Зміни процесуального законодавства помітно активізували психологів і юристів, серед яких не всі завантаженні повсякденною роботою, а тому вони охоче беруться за медіацію в кримінальних конфліктах. Але першим не вистачає юридичних знань, а другим – психологічних. Сказане вказує на необхідність створення кримінально-процесуального та юридико-психологічного коментаря з питань кримінального провадження на підставі угод, усунення прогалин у нормативно-правовій регламентації відновного правосуддя та удосконаленні змісту підготовки медіаторів.

Література:

1. Будякова Т.П. Виктимологическая профилактика преступлений, причинивших моральный вред. : Автореф. дис ... д-ра юр.наук : 12.00.08. – Тамбов: Тамбовский государственный университет, 2010. – 41 с.
2. Кирилін О. Особливості укладання угод у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх // Право України, 2013. – № 11. – С. 267-273.
3. Малкина-Пых И.Г. Виктимология. Психология поведения жертвы. – М.: Изд-во Экс-мо, 2006. – 1008 с: ил..
4. Христенко В.Е. Психология поведения жертвы : учебное пособие / В.Е. Христенко. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2004. – 416 с. – (Высшее образование) (Учебные пособия) .

5. Щербанева Н.Г. Социально-психологическое сопровождение жертв сексуальных насильственных преступлений. – Армавир, ПОЛИПРИНТ ИП Чайка А. Н. , 2012. – 208 с.
6. Межведомственный проект по оказанию помощи свидетелям и потерпевшим.: <http://www.soprotivlenie.org/?cid=14&id=6&t=v>

Crime harms the mental state of both victim and perpetrator in committing it . In carrying out the procedures of restorative justice (mediation the parties in a legal conflict) it is important to ensure not only efficiency but also environmental negotiation process , as approved agreement must be acceptable to the parties , as compensation for the damage caused - adequate size and time of implementation, the parties exclude secondary trauma and maximum help to eliminate negative mental effects of events for both sides.

Keywords: *Consequences of the offense, property and non-property damage, conflict mediation, legal and environmental agreements in criminal proceedings*